

Čia ras sau peno ne tik dialektologai, leksikografai bei leksikologai, bet ir dabartinės kalbos ir jos istorijos tyrinėtojai. Juo naudosis ir nekalbininkai, būtent: etnografai, folkloristai, istorikai. Žodynas taip pat turės nemažą praktinę reikšmę. Iš jo matome, kokie neišsemiami leksikos lobiai dar slypi lietuvių tarmėse. Žodynas pravers rašytojams, vertėjams, redaktoriams, terminų sudarytojams, bendrinės kalbos normintojams. Ypač bus naudingas, leidžiant

literatūros klasikų, kilusių iš Žemaičių krašto, raštų naujus leidimus.

Viena kita klaidelė ar nelygumas neišvengiama tokio pobūdžio darbuose. Juk tai — naujo lietuvių dialektologijos baro — tarminės leksikografijos pradžia. Reikia tik linkėti, kad šitas darbas ir paties autoriaus, ir jo pasekėjų būtų tęsiamas ir plėtojamas toliau.

A. Paulauskienė, Z. Zinkevičius

J. Kardelytė. GERVĖČIŲ TARMĖ. V., 1975, 144 p.

Pokario metais labai suintensyvėjo lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas. Parašyta įvairaus pobūdžio dialektologijos darbų apie atskiras tarmes bei tarminius reiškinius, taip pat apibendrinamojo pobūdžio tyrinėjimų. Nemaža dėmesio kreipiama ir į lietuvių kalbos tarmes, esančias už Lietuvos TSR ribų. Izoliuotos lietuvių kalbos tarmės Baltarusijos TSR vakarinėje dalyje jau nuo seno patraukė kalbininkų dėmesį įvairiais aspektais. Šios lietuvių tarmės, būdamos atskirtos nuo viso lietuvių kalbos ploto, išlaikė nemažą senų ypatybių, archaizmų, šiuo metu jau nebevarojamų pagrindiniame lietuvių kalbos areale.

J. Kardelytės „Gervėčių tarmė“ yra vienas iš tokių palyginti negausių tyrinėjimų. Šiame darbe autorė pateikia tiriamosios rytų dzūkų tarmės fonetikos ir morfologijos aprašymą, be to, dar čia turima pratarmė, trumpas įvadas, mikrotoponimų sąrašas ir pluoštas tarminių tekstų.

Dzūkų tarmė palyginti mažai iki šiol tėra tyrinėta. Šios tarmės tyrinėtoja yra recenzuojamosios monografijos autorė Jadvyga Kardelytė, anksčiau ištyrinėjusi savo gimtąją Liūtkmenų tarmę, taip pat priklausančią rytų dzūkams (tyrinėjimai dalimis paskelbti, žr. „Kalbotyra“, 1960, t. II, p. 5–31; t. III, 1961, p. 7–25; Lietuvių kalbotyros klausimai, t. I, 1957, p. 181–188; t. II, 1959, p. 165–176).

„Gervėčių tarmės“ monografijoje sukaupta daug tos tarmės faktinės medžiagos, atskleista jos fonetinė ir morfologinė sandara, tiksliai nustatyti fonetikos ir morfologijos dėsniniai, išryškinti šios tarmės skirtumai nuo kitų tarmių ir nuo bendrinės kalbos. Knygoje tyrinėjamosios tarmės fonetika ir morfologija šalia išlaikytų tam tikrų archaizmų turi nemažą ir naujovių (naujadarų). Pati autorė dažniausiai konstatuoja įvairius faktus bei dėsnius, susilaikydama nuo platesnio jų interpretavimo. Pasirinktas kelias iš tikrųjų yra teisingas, nes ne visada būtų galima daryti tiksliai išvadas, kbl visos (ar bent didesnė dalis) dzūkų šnektų

(ypač jų izoliuotų salelių Baltarusijos TSR) nėra ištirta, be to, istoriškai aiškinti tarmės faktus, daryti apibendrinamąsias išvadas bus galima ir vėliau. Dabartiniu metu svarbu sukaupti visą šios tarmės turtą, kol tai dar yra galima, t. y. kol tarmė neišnyko, veikiama bendrinės kalbos bei kaimynų kalbų.

Nors šiame darbe ir nėra tarmės sintaksės bei leksikos tyrinėjimo, tačiau pridėtieji tekstai bei pateikiamieji iliustraciniai sakiniai leidžia susidaryti ir apytikslų tarmės sintaksės vaizdą, taip pat, apibūdinant tarmės fonetinę bei morfologinę sistemą, pateikiama daug naujos iki šiol niekur neskelbtos leksinės medžiagos.

Iš įdomesnių bei retesnių kirčiavimo ypatybių minėtinas kirtis tokių priešdėlinių veiksmažodžių, kaip *sūpranta* (p. 29), *neàtaini* (p. 47), *àtaina* (p. 90), *pàbūvam* ‘pabūname’, *pràbūva* ‘prabūna’, *nėlija* ‘nelyja’ (p. 80). Toks minėtųjų priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas labai primena Gervėčių tarmei netolimų vakarų dzūkų kirčiavimą. Pavyzdžiui, Varėnės raj. Dargužių šnektoje priešdėliniai esamojo laiko *ia* kamieno tvirtagalės šaknies veiksmažodžiai, kaip ir apskritai visur vakarų dzūkų, kirčiuojami priešdėlyje: *àts'unc'a* ‘atsiuñčia’, *nėverc'a* ‘neveřčia’, *pàšauk'a* ‘pašaũkia’ ir kt. Tokiu būdu visų trumposios ir tvirtagalės šaknies priešdėlinių veiksmažodžių turimas apibendrintas priešdėlio kirtis. Priešdėlio kirčio apibendrinimo keliu nueita dar toliau. Kai kurie intarpiniai veiksmažodžiai taip pat kirčiuojami priešdėlyje, pvz.: *jìšbi'ra* ‘išbýra’, *nėbi'ra*, *nùbi'ra*, *pàbi'ra*, *sùbi'ra*; *izgija* ‘išgýja’, *nėgija* ‘negýja’, *prigi'ja*; *nėli'ja* ir *nėlija* ‘nelýja’, *išlija* ‘išlýja’, *nėrija* ‘nerýja’, *sùrija* ‘surýja’, *prìsvila* ‘prìsvýla’ ir kt. Tie patys būtojo kartinio laiko veiksmažodžiai kirčiuojami šaknyje, pvz.: *surìjo*, *uzgìjo* ir kt. Pasitaiko, kad ir kiti *a* kamieno esamojo laiko veiksmažodžiai minėtoje Dargužių šnektoje turi priešdėlio kirtį vietoj bendrinės kalbos ir kitų tarmių šaknies kirčio, pvz.: *izgulde* ‘išguldė’, *pàgaišta* ‘pagaíšta’; net tvirtapradės

šaknies kai kurių veiksmažodžių esamojo ir būtojo kartinio laiko ir kitos formos kirčiuojamos priešdėlyje, pvz.: *pàdroža* 'padróžia', *pàvi·dzi* 'pavýdi', *sùjuosė* 'sujúosė', *pàskėle* 'pasikėlė', *jùškopė* 'iškópė', *pràple·šei* 'praplėšei', *sùtraukta* 'sutráuhta ir kt.

Toks palinkimas kirčiuoti minėtų veiksmažodžių priešdėlius gali būti gana senas reiškinys. Tai galėtų rodyti jo bendrumas vakarų dzūkams ir jiems netolimai, bet izoliuotai Gervecių tarmei.

Prie retesnių kirčiavimo reiškinų priklauso ir J. Kardelytės užfiksuotas būdvardžių vienaskaitos naudininko nekirčiuotos galūnės *-am* balsio *a* pailgėjimas, matyt, pagal kirčiuotų galūnių analogiją, pvz.: *medžià'm* 'mediniam', *ilgámjã'm* 'ilgajam', *ilgáms'a'm* 'ilgajam' (p. 57), plg. *ilgám*, *graž'ám*. Kirčiavimo istorijai taip pat gali būti reikšmingas dviskiemenių veiksmažodžių su šaknies *a*, *e* būsimojo laiko daugiskaitos I ir II asmenų kirtis, pavyzdžiui, *priskãsim* (p. 78) (su pailgėjusiu *a*; vienaskaitos I ir II asmenys: *kasiù*, *kasi*), šalia *pàbaig'am*, *raskãzdėm* 'prakasėm' ir kt.

Ypatingas dzūkavimo atvejis yra *d* virtimas į *dz* prieš *e* žodyje *dzeví'nis* 'devynis' (p. 73).

Darbe didesnių trūkumų nėra. Galima autorei prikišti tik dėl vienos kitos smulkmenos. Pavyzdžiui, nepaaiškinta kai kurių tarmės žodžių reikšmė (*pònšcizna*, p. 24, *par aščiñč'u*, p. 127), neaišku iš parašymo *graž'añ(a)* (p. 56), kaip kirčiuojama ilgesnioji forma. Pasitaiko korektūrinio pobūdžio neapsižiūrėjimų, pavyzdžiui: Duslieji priebalsiai, atsidūrę prieš skar-

džiuosius *suduslėja* (turi būti *suskardėja*), p. 35; *apí·tumsis*, *apí·tumse* 'apytamsis, -ė' priskirtas prie daiktavardžių (p. 46); įvardis palaikytas vardažodžiu (p. 66), tarp įvardžių įterptas irrieveiksmis *kiek* (p. 69). Netiktų kaip bendrinės kalbos žodį (aiškinant kitų žodžių reikšmę) vartoti *karčema* (p. 84). Tur būt, korektūros klaida yra taip pat *tú'į* < *táj* (turėtų būti *táj*), p. 66. Netikslus pasakymas yra: Aukštesnįjį laipsnį gali turėti ir suprieveiksmėje daiktavardžiai, pvz.: *kálnas* – *kaln'aũ* 'labiau į kalną'; *lòbas* – *lob'aũ* 'žemiau, labiau į pakalnę' (p. 100). Korektūriniu neapsižiūrėjimu reikia laikyti teiginį: *per* tarmėje pavartojamas su galininku ir su *daugiskaitos* įnagininku (turėtų būti su *vienaskaitos* ir *daugiskaitos* įnagininku, nes tarp pavyzdžių yra ir šis: *teváikšč'o per žeml* 'tegu vaikščioja po žemę', p. 104). Netikslus yra kontrakcijos *nãžimtas* < *neũžimtas* (*e+a<u*) aiškinimas (p. 25), nes tarmė turi, ir priešdėlį bei prielinksinį *až(-)*, kurio *a* nėra kilęs iš *u*.

Teiginys „Nemaža pirmosios kirčiuotės *a* kamieno daiktavardžių dažniau linkstama kirčiuoti trečiąja kirčiuote“ nesiderina su pavyzdžiais *visóki gri'baĩ áuga*; *sodai jau pãrzi'dėji*. Iš tikrųjų *grybai* ir *sodai* šiaip jau yra ne pirmosios, o antrosios kirčiuotės daiktavardžiai.

Minėtieji netikslumai yra smulkmenos, kurios nė trupučio nemenkina labai vertingo ir išliekančio J. Kardelytės tyrinėjimo. Šis darbas yra pavyzdys ir kitų už Lietuvos TSR ribų esančių lietuvių tarmių aprašams.

V. Grinaveckis